

272(497.5Zadar)''14/15''

682(497.5Zadar)''14/15''

061.2

Primljeno: 12. 3. 2025.

Prihvaćeno: 2. 7. 2025.

Izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22586/pp.v44i69.k4034s68>

Zdenko Dundović*

Bratovština kovača sv. Dominike u Zadru

Bratovština kovača u Zadru slovi za jednu od najstarijih u nizu brojnih nekadašnjih gradskih bratovština. Istraživačku pozornost privukla je tijekom 19. stoljeća. Spomenuta je u brojnim znanstvenim radovima, a redovito je bila povezivana s danas nepostojećom crkvom sv. Ivana de Pusterla u zadarskome Varošu. Naziv Pusterla potekao je od malih srednjovjekovnih gradskih vrata otvorenih u platnu jugozapadnoga gradskog zida. Glavni titular crkve bio je sv. Ivan Krstitelj, a pučki je nazivana još sv. Ivanom Kovačkim i sv. Dominikom (pučki Nediljica) zbog velike gustoće kovačkih radionica i kuća u obližnjem gradskom predjelu uz crkvu te ikone Bogorodice iz 13. stoljeća, koja je prenesena u crkvu u 16. stoljeću iz istoimene crkve sv. Dominike izvan gradskih zidina. U fokusu rada upravo je spomenuta crkva izvan gradskih zidina. Na temelju novootkrivenih arhivskih izvora u fondu zadarskih bilježnika pohranjenom u Državnom arhivu u Zadru u radu se dokazuje da je crkva sv. Dominike izvan gradskih zidina bila prvo sjedište zadarske bratovštine kovača, koja je po njoj nosila ime – *fraternitas sancte Dominice fabrorum de Iadra*. Usto, dopunjuju se dosadašnje spoznaje o ustanovi bratovštine čiji korijeni sežu sigurno u početak 15. stoljeća.

Ključne riječi: bratovština kovača, Zadar, crkva sv. Ivana de Pusterla, crkva sv. Dominike (Nediljice), 15. i 16. stoljeće

Uvod

Arhivski izvori neiscrpno su nadahnuće proučavanju različitih aspekata mjesne, nacionalne ili svjetske prošlosti. U nizu povijesnih tema ne jenjava zanimanje za proučavanjem osnutka i djelovanja bratovština u srednjovjekovnim i ranonovo-

* Zdenko Dundović, Teološko-katehetski odjel Sveučilišta u Zadru, Ul. Franje Tuđmana 24i, 23 000 Zadar, Republika Hrvatska, E-mail adresa: zdundovic@unizd.hr

vjekovnim komunama.¹ Hrvatska moderna historiografija obiluje znanstvenim radovima o laičkim i vjerskim bratovštinama, napose u dalmatinskim komunama tijekom srednjega i ranoga novog vijeka. Broj znanstvenih radova o bratovštinama dostupnih u hrvatskim bazama podataka znakovito je porastao u posljednjih 30 godina.² Visok udio objavljenih radova odnosi se na zadarske bratovštine. Zadar je u odnosu na ostale dalmatinske srednjovjekovne i ranonovovjekovne komune imao najviše bratovština,³ što ne čudi s obzirom na to da je u razmatranome razdoblju bio prostorno najveći, gospodarski najrazvijeniji i politički najutjecajniji dalmatinski grad. Ujedno je u Zadru zabilježena najstarija obrtnička bratovština na hrvatskomu prostoru, ona zadarskih zlatara iz 12. stoljeća.⁴ Uzevši u obzir vrstu, bratovštine se načelno dijele na obrtničke i vjerske, s prevagom potonjih u kvantitativnome smislu. To pak, ne znači da obrtničke bratovštine nisu bile vjerskoga karaktera, već da su protokom vremena prednost pridavale zaštiti interesa pojedinih grana obrta ili zanata zbog čega su postupno gubile vjerski, a razvijale cehovski značaj.⁵ Taj je zaključak primjenjiv i na obrtničku bratovštinu kovača u Zadru,⁶ koja je u fokusu rada. Djelovanje bratovštine započelo je sigurno početkom 15. stoljeća, prije nastupanja mletačke uprave u Dalmaciji, što ne isključuje mogućnost njezine ranije ustanove. Dosadašnje spoznaje upućuju na rano osnivanje bratovštine kovača, koja po starini ide uz bok bratovštini zlatara u Zadru.⁷ Obznanjene povijesne datosti u znanstvenim radovima nipošto nisu iscrpile vrelo arhivskih podataka o bratovštini kovača u Zadru. Temeljni cilj ovoga rada ogleda se u predstavljanju analize dosad neobjavljenih arhivskih izvora vezanih uz crkvu sv. Dominike (pučki Nediljice) izvan gradskih zidina za koju se neosporno utvrdilo da je bila prvo sjedište bratovštine kovača u Zadru tijekom srednjega i ranoga novog vijeka. Stoga se u radu nastoji revidirati i nanovo inter-

¹ Vidi, primjerice, zbornik s bogatim popisom literature: Konrad Eisenbichler, ur., *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities* (Leiden: Brill, 2019).

² Od objave rada o izvorima i literaturi o bratovštinama u Dalmaciji iz 1991. godine u hrvatskoj bazi podataka Hrčak dostupno je preko 100 radova o toj problematici, u što nisu ubrojani tematski znanstveni radovi u zbornicima te ciljane monografije o prošlosti bratovština u dalmatinskim komunama. Usp. Lovorka Čoralčić, „Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke Republike”, *Croatica Christiana periodica* 15 (1991), br. 27: 88-96.

³ U radu Vladislava Cvitanovića navodi se brojka od 65 registriranih bratovština u razdoblju do 12. do 19. stoljeća. Usp. Vladislav Cvitanović, „Bratovštine grada Zadra”, u: *Zadar zbornik*, ur. Jakša Ravlić (Zagreb: Matica hrvatska, 1964), 459.

⁴ O bratovštini zlatara s popisom starije literature vidi: Zdenko Dundović, „Matrikula Bratovštine zlatara u Zadru iz 15. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 37 (2019), 65-82.

⁵ Irena Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima”, *Croatica Christiana periodica* 22 (1998), br. 41: 144.

⁶ Usp. Zdenko Dundović, „Bratovština kovača u Zadru i njezina matrikula iz 15. stoljeća”, *Povijesni prilozi* 38 (2019), br. 56: 243.

⁷ Usp. Dundović, „Bratovština kovača”, 236-237.

pretirati prijelaz bratovštine kovača u 16. stoljeću u crkvu sv. Ivana Krstitelja (*de Pusterla*) u zadarskome Varošu, u koju je prenesena i ikona Bogorodice, zaštitnice *fratalee sancte Dominice fabrorum de Iadra*.

Znanstveni interes autora za bratovštinu kovača dijelom je potaknut sjećanjima iz djetinjstva o igri u kovačnici bakinoga brata pok. Marijana Rudele, „smetanju” susjedu pok. didu Vinku Sturi prilikom popravaka kamionskih lisnatih opruga te odrastanjem u okrilju Gospe Maslinske na Belafuži, u kojemu je gradskom predjelu u ulici Put Nina donedavno djelovao posljednji kovački obrt „staroga kova” zadarskoga kovača gosp. Slavka Petrića. U spomen nebrojenih udaraca čekićem o nakovanj i uložene fizičkom trudu spomenutih osoba radi uzdržavanja obitelji s osobitim zadovoljstvom posvećujem im ovaj skromni prilog, kao znak sjećanja i zahvalnosti za minule dane izrazito živopisnoga djetinjstva s nebrojenim trenucima radosti, smijeha i životnih poučaka proizišlih iz ponekad mukotrpnih iskustava, ali najčešće ispunjenih humoreskom i neumornim hvatanjem u koštac sa životom bez obzira na njegove jednako nebrojene udarce.

Crkva sv. Dominike (sv. Nediljice) izvan gradskih zidina u Zadru

Oskudne podatke o crkvi sv. Dominike u Zadru iznio je Carlo Federico Bianchi.⁸ Opširniji prikaz ponudio je Petar Runje koji se pozabavio njezinim smještajem, denominacijom i, još važnije, navođenjem arhivskih izvora u kojima se crkva spominje tijekom 14. i 15. stoljeća.⁹ Njegovim izvorima dodat ćemo neke nove. Primjerice, 1388. godine zabilježena su zemljišta *in confinio sancte Dominice super teratico hospitalis leprosorum de prope dictam ciuitate Iadre*.¹⁰ Crkva sv. Dominike stajala je u blizini crkve sv. Ivana Krstitelja izvan gradskih zidina o čemu svjedoči isprava u kojoj je zemljište naznačeno sintagmom *in confinio ecclesie sancti Iohannis Baptiste siue sancte Dominice*.¹¹ U ispravi iz 1398. godine, koju je objelodanio Pavuša Vežić, crkva sv. Dominike stavlja se u relaciju s crkvom sv. Križa u zadarskome Varošu (*ecclesia Sancte Crucis siue ecclesia Sancte Domenice*) pa ne može biti riječ o poistovjećivanju dviju crkava, kako navodi autor,¹² već je riječ o njihovoj relativnoj blizini, što može poslužiti proučavanju ubikacije crkava. U ispravi iz 1408. godine saznaje se da je crkva sv. Ivana Krstitelja bila nanovo

⁸ Carlo Federico Bianchi, *Zara Cristiana*, vol. I (Zara: Tipografia Woditzka, 1877), 473.

⁹ Petar Runje, *Prema arhivskim izvorima II. Rasprave i članci o hrvatskim franjevcima trećoredcima glagoljašima* (Krk; Zagreb: Povijesno društvo otoka Krka; Provincijalat franjevaca trećoredaca glagoljaša, 2012), 121-122.

¹⁰ Hrvatska (dalje: HR) – Državni arhiv u Zadru, Zadar (dalje: DAZD) – fond 31 – Bilježnici Zadra (dalje: BZ), kut. 26, b. V, fasc. I, fol. 49r.

¹¹ HR-DAZD-31-BZ, kut. 24, b. III, fasc. VIII, fol. 187v.

¹² Usp. Pavuša Vežić, „Crkva sv. Ivana ispred grada u Zadru”, u: *Iskoni bē slovo*, ur. Antun Badurina (Zagreb: Provincijalat franjevaca trećoredaca; Kršćanska sadašnjost, 2001), 221.

podignuta na temeljima stare. Tada je Toma Radilčić iz Vrane prodao svećeniku Jurju *Albanesi*, zadarskome kanoniku, *rectori ecclesie sancti Iohannis Baptiste fundate iuxta ecclesiam sancte Dominice prope Iadram* vinograd smješten *super terratico dicte ecclesie sancti Iohannis Baptiste iuxta dictam ecclesiam*.¹³ U oporuci Margarete Mahaldić od 27. listopada 1447. godine opisane su granice eremitske crkve sv. Ivana izvan grada. Stajala je sjeveroistočno od crkve sv. Dominike (*pau-peribus heremitis sancti Iohannis extra muros et prope civitatem Iadre que ecclesia sancti Iohannis est a latere traversali et propinquior ecclesie sancte Dominice*), na temelju čega je Petar Runje predložio njezin smještaj između crkve sv. Križa i sv. Ivana Krstitelja eremita na prostoru današnjega gradskog predjela Relje.¹⁴ Zasi-gurno bi se precizniji smještaj crkve mogao odrediti proučavanjem opisa granica zemljišta u blizini crkve sv. Ivana Krstitelja i klanca koji se tu protezao početkom 15. stoljeća.¹⁵ Klanac je spomenut u ispravi iz 1423. godine kad je crkva naznače-na sintagmom *ecclesia sancti Iohannis oliuarum*.¹⁶ U blizini crkve sv. Dominike nalazilo se zemljište zadarskoga patricija Šimuna sina Kože Benje na položaju zvanomu *Floreçola*.¹⁷ Crkve su se nalazile na relativno maloj udaljenosti, o čemu svjedoči oporuka iz 1459. godine.¹⁸ Pored crkve sv. Dominike živio je sigurno jedan pustinjač, koji je spomenut kao primatelj legata u oporuci pekarice Pri-be, udovice Bogdana Dminšića iz 1452. godine.¹⁹ U spisima zadarskih bilježnika različito se naznačuje prostor na kojemu su spomenute crkve bile položene (*in maceriis, ultra portum Iadre, sub Monte Fereo*).²⁰ Ne ulazeći u dublju raspravu o denominaciji crkve tek ću se kratko osvrnuti na pretpostavku P. Runje o nazivu crkve na temelju njezine oznake u ispravama latinskom sintagmom *sancta Maria nuova ad macerias*. Runje je postavio pitanje može li oznaka *ad macerias* biti pokazatelj da je riječ o crkvi sv. Marije na području općenito nazivanom tom oznakom te zauzeo stav „da nije postojala nikakva svetica 'sv. Nedjeljica' – 'sancta

¹³ HR-DAZD-31-BZ, kut. 24, b. III, fasc. X, fol. 8r-v.

¹⁴ Runje, *Prema arhivskim izvorima II*, 122.

¹⁵ Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 39, b. unica, fasc. II, fol. 6r.

¹⁶ HR-DAZD-31-BZ, kut. 42, b. unica, fasc. I/7, fol. 11v.

¹⁷ Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 33, b. II, fasc. II, fol. 92r; HR-DAZD-31-BZ, kut. 37, b. VI, fasc. I/8, fol. 190r.

¹⁸ *Item reliquit heremitis sancti Iohannis prope ecclesiam sancte Dominice ante et prope Iadram libram unam paruum pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 66, b. VII, fasc. I/3, fol. 111v.

¹⁹ *Item reliquit heremite ecclesie sancte Dominice extra et prope Iadram unam suam sclauinam meliorem, et unum lebetem de brundo mediocrem, cum hac condicione que dictus heremita dictas res non possit uendere neque alio modo alienare, non solum in uita sua ibi in dicto heremitorio stando et habitando habere et usufructare et post suam mortem dimittere suo successori. Et sic dicte res nullo modo alienari possint sed debeant ire de uno heremita in alium in infinitum donec durabit ipse res*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 66, b. VII, fasc. I/2, fol. 45r-v.

²⁰ Primjerice, (...) *posita in confinio Sancte Dominice in maceriis*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 13, b. I, fasc. I/1, fol. 6r; (...) *vltra portum Iadre in confinio sancti Iohannis heremitarum*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 38, b. unica, fasc. II, fol. 48r. (...) *in confinio sancti Iohannis heremitarum seu sub Monte Fereo*. HR-DAZD-31-BZ, Iohannes de Casulis, kut. 21, b. unica, fasc. IV/5, fol. 415r.

Domenica,²¹ koja bi se slavila na ovom mjestu ili na drugim zadarskim lokalitetima koji se pogrešno prevode kao 'sv. Nedjeljica', 'Nediljica' i slično.²² Na tragu proučavanja matrikule bratovštine kovača i objavljene znanstvene literature o ikoni koja je nekad stajala u spomenutoj crkvi, neosporno je bila riječ o kultu Bogorodice te se termin *sancta Dominica* ne može pridjenuti istoimenoj svetiци. Bratovština kovača okupljala se oko ikone Bogorodice u crkvi sv. Dominike izvan gradskih zidina, a Majka Božja bila je glavna zaštitnica istoimene bratovštine (*fratalee s. Dominice fabrorum de Iadra*). Carlo Federico Bianchi smatrao je pučki naziv *sancta Dominica* izvedenicom proizišlom iz latinske sintagme *Sancta Maria Mater Domini, ovvero della Nostra Signora*,²³ odnosno *Matris Domini Jesu*.²⁴ No, uzevši u obzir kapitule u matrikuli bratovštine kovača može se termin *Dominica* istodobno povezati s Bogorodicom i neradnim danom u tjednu (nedjelja; lat. *dominica*). Znakovito je da je apostolski vizitator Agostino Valier 1579. godine odredio bratovštini kovača da izmijeni naziv iz bratovštine sv. Dominike u bratovštinu Uskrsnuća (!). U liturgijskome smislu nedjelja jest dan spomena na Uskrsnuće Gospodina Isusa Krista, što bi išlo u prilog pretpostavci da se naziv bratovštine doista odnosio na dan posvećen Gospodinu (*dominica*)²⁵. U matrikuli bratovštine kovača zabilježena je specifična odredba, koja nije zamijećena u sačuvanim matrikulama drugih zadarskih bratovština, o obvezi kovača vezanoj uz neradnu nedjelju.²⁶ Sadržaj kapitula XXI. bratovštinske matrikule donosi se u slobodnom hrvatskom prijevodu s talijanskoga jezika: „Nadalje, nijedan zadarski kovač bez obzira na status neka se ne usudi, čak ni pod prisilom (!), raditi bilo koju vrstu kovačkoga posla u gradu Zadru niti prodavati (kovačke proizvode, op. a.) u nedjeljni dan (*el dì da Domenega*), pod kaznom nepovratne globe u iznosu

²¹ Rimski martirologij ipak poznaje sveticu po imenu Dominika. Riječ je o sv. Dominiki, djevici i mučenici, koja je posvjedočila vjeru mučeničkom smrću u vrijeme cara Dioklecijana. Spomendan joj pada na dan 6. srpnja, a osobito se štuje u Tropeji u Kalabrij (Italija), gdje je poznata i po imenu Ciríaca. O životu svetiце opširnije je zapisao isusovac Antonio Barone 1690. godine u djelu *Vita di S. Domenica, vergine e martire*. Usp. Conferenza Episcopale Italiana, *Martirologio Romano* (Roma: Libreria Editrice Vaticana, 2004), 519.

²² Runje, *Prema arhivskim izvorima II*, 121.

²³ Bianchi, *Zara Cristiana*, vol. I, 473.

²⁴ Usp. Bianchi, *Zara Cristiana*, vol. I, 509.

²⁵ *Sancta Dominica ferrari hora della ressuretione lasciato il di sancta Dominica per ordine ch'io gli ho dato*. Stato della Città di Vaticano (dalje: SCV) - Archivio Apostolico Vaticano (dalje: AAV), Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis, fol. 91v*. Usp. i Zvonko Pažin, Tea Reponj, „Dan Gospodnji. Povijest i teologija”, *Diacovensia* 24 (2016), br. 1: 137-151.

²⁶ Opravdano je, međutim, pretpostaviti da su i druge bratovštine slijedile načelo neradne nedjelje, što je uostalom zabilježeno u obrtničkim cehovima diljem Europe. Usp. Paul Maneuvrier-Hervieu, Cédric Chambru, „Working Time, Holidays, and Labour Conditions in Early Modern Normandy”, *CERGIC Working Papers*, No. 0002 (2024), 14, pristup ostvaren 10. 7. 2025., <https://hal.science/hal-04630438v1/document>; Maria Morello, „L'organizzazione del lavoro nelle botteghe artigiane tra XIII e XV secolo. Il contratto di apprendistato”, *Historia et ius* 10 (2016): 18-20.

od dvije libre u korist bratovštine”.²⁷ Znakovita je opaska da kovači ne smiju raditi nedjeljom „čak ni pod prisilom”, što implicira da je takvih zahtjeva ili praksi bilo. To je donekle razumljivo uzevši u obzir važnost kovačkoga zanata unutar komune. Broj kovača zabilježenih u Zadru tijekom 15. stoljeća zorno pokazuje potrebu komune za njihovim uslugama uzevši u obzir širok spektar proizvoda proizišlih iz kovačkih radionica (oružje, oklopi, štitovi, zaštitne rešetke, metalni ukrasi, kućansko posuđe i pribor, čavli, brave, ključevi, lanci...). Kovački obrt po naravi spada u teške fizičke poslove. Osim što je kovačima bio potreban odmor, izgledno su vodili i brigu o dostojanstvu nedjelje, što zasigurno treba povezati s religijskim karakterom bratovštine. Članovi bratovštine bili su obvezni nazočiti glavnim crkvenim svetkovinama (Božić, Uskrs, Duhovi, Nova godina, Bogojavljenje) sukladno kapitolu IV. bratovštinske matrikule, kao i na dan zaštitnice bratovštine (*et el di della Festa nostra*).²⁸ Prema Bianchijevu mišljenju, bila je riječ o svetkovini Gospe od Ružarija koji je padao na prvu nedjelju u listopadu.²⁹

Ne treba isključiti mogućnost da je ikona Bogorodice, zaštitnice bratovštine kovača, bila posvećena Gospi od Ružarija. Naime, Bianchi piše da je ikonu Bogorodice donio 1214. godine s Istoka zadarski patricij Petar Catopagna (*de Cotto-pagna*), vrativši se iz križarskoga pohoda u Svetu Zemlju.³⁰ Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja moguće je da se kult Gospe od Ružarija počeo razvijati upravo tijekom križarskih pohoda. Usto, razvoj pobožnosti krunice pratila je legenda o Gospinu ukazanju utemeljitelju dominikanskoga reda sv. Dominiku u kontekstu borbe protiv albigenške hereze na prijelazu iz 12. u 13. stoljeće.³¹ Riječ je o staroj legendi, koja, čini se, ipak ima povijesnog uporišta, sudeći prema dominikanskim zapisima s početka 14. stoljeća, a koji povezuju razvoj pobožnosti krunice sa sv. Dominikom i njegovim redom.³² U Zadru su prve krunice dokumentirane u bilježničkim spisima iz druge polovine 14. stoljeća,³³ iako kult Gos-

²⁷ *Item, che niuno fabro de Zara sia de che condition se uoglia osa, ò uero pressuma portar alcuno lauoro di ferro, sia di che sorte se uoglia per uendere per la città de Zara el di da Domenega, in pena de liure duo da essere scosse senza remissione, et date alla frataglia.* Hrvatska (dalje: HR) – Znanstvena knjižnica Zadar (dalje: ZKZD) – sign. 10365, Ms. 50 (dalje: MS50), *Mariegola de favri di Zara*, fol. 4.

²⁸ Dundović, „Bratovština kovača u Zadru”, 251.

²⁹ (...) *la cui festa si celebrava la domenica del ss. Rosario.* Bianchi, *Zara cristiana*, vol. I, 414.

³⁰ Ivo Petricioli, „Zadarska ikona u Texasu”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003): 31.

³¹ Usp. David Di Paoli Paulovich, „La venerazione della Madonna del Rosario nell’Istria e nella Dalmazia: un culto istituito e diffusosi dopo la vittoria di Lepanto (7 ottobre 1571 – 7 ottobre 2021)”, *Atti* 51 (2022), br. 2: 185, bilj. 1; Anne Winston-Allen, *Stories of the Rose. The Making of the Rosary in the Middle Ages* (The Pennsylvania State University Press: University Park, Pennsylvania, 1997).

³² *We may conclude, then, with Father Gorce that the Rose-prayer had its period of evolution and development like other devotions, and that by degrees it assumed the form in which we use it, but ‘around St. Dominic and with St. Dominic as its centre’.* Stanislaus M. Hogan, „St. Dominic and the Rosary”, *Blackfriars* 20 (1939), br. 233: 588.

³³ Tonči Burić, „I ritrovamenti più antichi di rosari in Dalmazia”, *Starohrvatska prosvjeta* 3 (2003), br. 30: 213. U oporuci Stane, udovice pok. gostioničara Butka *Criaza*, od 11. svibnja 1430. godine

pe od Ružarija doživljava snažnu obnovu nakon Ciparskoga rata (1570. – 1573.), napose u dominikanskim crkvama,³⁴ što se osobito odrazilo na ikonografiju³⁵ i razvoj bratovština krunice. U prilog tome navodi se oporuka zadarskoga trgovca Grgura Mrganića, povezanoga s dominikancima u Zadru. Mrganić je 1460. godine oporučno za mjesto svoga pokopa odredio „kapelu sv. Dominike u crkvi sv. Platona (sv. Dominika, op. a.) u Zadru”.³⁶ U izvješćima apostolskih vizitatora Augustina Valiera i Michelea Priulija iz 1579. i 1603. godine u crkvi sv. Dominika u Zadru nije spomenut oltar sv. Dominike, ali su spomenuti oltari podignuti u čast *Sanctissimi Rosarii* (1579.) te čak dva oltara (stari i novi) *sub titulo Rosarii Beate Virginis* 1603. godine, uz opasku da se u crkvi okupljala Bratovština krunice u čast Blaženoj Djevici Mariji.³⁷

Ivo Petricioli prepoznao je u ikoni Bogorodice, koja se danas nalazi u zbirci Samuela H. Kressa u umjetničkom muzeju u El Pasu u Texasu, zadarsku ikonu iz 13. stoljeća te je ponudio predložak njezine izrade jadransko-bizantskome slikarstvu.³⁸ Vrijedna zadarska umjetnina resila je do 16. stoljeća crkvu sv. Dominike izvan grada kad je doživjela sudbinu više crkava na istočnoj periferiji Zadra – uklanjanje zbog osmanskih provala nakon čega je prenesena u crkvu sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina. U dosadašnjim raspravama nije se postavilo pitanje zbog čega je ikona Bogorodice iz crkve sv. Dominike izvan zidina prenesena baš u tu gradsku crkvu pod patronatskim pravom zadarskih patricijskih obitelji Grisogono i Soppe. Na temelju istraženoga arhivskog gradiva nastoji se odgovoriti na to pitanje, što dijelom nadopunjuje dosadašnje spoznaje o crkvi sv. Dominike, crkvi sv. Ivana Krstitelja i bratovštini kovača u Zadru.

Uvidom u arhivsko gradivo iz 15. stoljeća uočene su uske poveznice između obrtničke skupine kovača i crkve sv. Dominike izvan gradskih zidina u Zadru. U citiranome djelu P. Runje zabilježene su oporučne donacije zadarskih kovača crkvi

zabilježen je *pater noster* od jantara i biserja: *Item reliquit Catarine sorori dicti presbiteri Antonii vnum par pater noster de ambro cum groppo de perlis et vnum par circellorum de argento*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 45, b. I, fasc. III/1, fol. 11r-v.

³⁴ Usp. Di Pauli Paulovich, „La venerazione della Madonna del Rosario”, 196-197.

³⁵ O tome vidi u: Ivana Prijatelj Pavičić, „Prilog poznavanju zastupljenosti i rasprostranjenosti ikonografski srodnih oltarnih slika s prikazom Gospe od Ružarija s likovima savezničkih vladara na području istočnog Jadrana, južne Italije i Provanse”, *Ars Adriatica* 8 (2018): 105-128.

³⁶ *Item ordinavit corpus suum sepeliri apud ecclesiam sancti Platonis fratrum predicatorum in capella sancte Dominice ante altare in dicta capella constructo*. Roman Jelić, „Grgur Mrganić”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 6-7 (1960): 503. Jelić u prijepisu oporuke, za koju navodi da je djelomice oštećena, nije naveo oporučnu donaciju Grgura Mrganića bratovštini kovača, koja je zabilježena u njegovoj prvoj, doduše poništenoj, oporuci iz 1458. godine: *Item legavit fratralie fabrorum de Iadra libros decem paruorum pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 30, b. II, fasc. I/1, fol. 28v.

³⁷ SCV-AAV – Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 40v; SCV-AAV – Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 698v-699r.

³⁸ Znanstvenu analizu ikone vidi u: Petricioli, „Zadarska ikona u Texasu”, 26-34.

sv. Dominike izvan grada prije uspostave mletačke vlasti početkom 15. stoljeća.³⁹ To je prva naznaka korelacije između crkve i obrtničke skupine kovača, a, kako će se dalje vidjeti, i prva naznaka u prilog starini uspostave njihove bratovštine. U raspravi o bratovštini kovača, a suprotno mišljenju Vitalijana Brunellija, na temelju novijih arhivskih istraživanja utvrdilo se da početke bratovštine kovača u Zadru treba tražiti prije 1490. godine.⁴⁰ Brunelli je kasnije pronašao izvor zbog kojega je korigirao svoje prvotno mišljenje o vremenu osnutka bratovštine. U oporuci iz 1441. godine bratovština je naznačena sintagmom – *fratalea s. Dominice fabrorum de Iadra*.⁴¹ Istom sintagmom bratovština se identificirala u svojoj matrikuli.⁴² Arhivski izvori svjedoče o izrazito visokome udjelu domaćih kovača i kovačkih šegrta u Zadru u prva dva desetljeća 15. stoljeća⁴³ pa početke bratovštine kovača u Zadru treba tražiti koncem 14. ili početkom 15. stoljeća. U spisima zadarskih bilježnika bratovština kovača sv. Dominike zabilježena je još 1403. godine kad je spomenut *Petrus quondam Dobroszlau faber gastaldus fractaglie et societatis fabrorum sancte Dominice de Iadre*.⁴⁴ U ispravama su zapaženi učestali ugovori i spomeni domaćih kovača u drugoj polovini 14. i početkom 15. stoljeća, kao i nazočnost stranih majstora, koji domaće poučavaju *arte fabrili*.⁴⁵ O ugledu kovača svjedoči podatak da je isti majstor kovač 1415. godine bio gvardijan ugledne građanske bratovštine sv. Jakova u Zadru.⁴⁶ Oporuka iz 1428. godine u kojoj oporučiteljica ostavlja po 20 malih soldi bratovštini zadarskih svećenika, bratovštini kovača i bratovštini krojača,⁴⁷ pokazatelj je rane ustanove bratovštine, osobito ako se uzme u obzir da je bratovština krojača u crkvi sv. Mihovila u Zadru spomenuta u oporuci još 1389. godine,⁴⁸ što priziva reviziju zaključka da je „postolarska bratovština po svoj prilici jedina ustanova takve vrste u gradu sve do 1409. g.” te općenito mišljenje da je „tek mletačka vlast poslije 1409. g. nasto-

³⁹ Petar kovač iz Zadra ostavio je 20. travnja 1406. godine dio novca za popravak crkve sv. Dominike. Petar Runje, *Prema arhivskim izvorima II*, 121.

⁴⁰ Vidi: Dundović, „Bratovština kovača u Zadru”, 231-233.

⁴¹ Vitaliano Brunelli, *Storia della Città di Zara* (Trieste: Edizioni Lint, 1974), 256.

⁴² (...) *fratelli della Scola de Santa Domenica di Zara*. HR-ZKZD-MS50, *Mariegola de favri di Zara*, fol. 8.

⁴³ Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 38, b. unica, fasc. I/2, fol. 125r-v, 152r-v; HR-DAZD-31-BZ, kut. 38, b. unica, fasc. II, fol. 74r, fol. 80r-81r, fol. 88r, fol. 90v-91r; HR-DAZD-31-BZ, kut. 40, b. unica, fasc. I, fol. 30r-v.

⁴⁴ HR-DAZD-31-BZ, kut. 13, b. I, Instrumenti, fasc. II/1, fol. 350v.

⁴⁵ Primjerice, vidi ugovor s mletačkim kovačem Antonijom pok. Bartolomeja iz Venecije. HR-DAZD-31-BZ, kut. 24, b. III, fasc. VIII, fol. 65r-v.

⁴⁶ *Magister Antonius faber guardianus fratralie sancti Iacobi frustatorum de Iadra*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 21, b. unica, fasc. IV/6, fol. 498r.

⁴⁷ *Item reliquit fratralie presbiterorum de Iadra soldos viginit paruorum, tottidem fratralie fabrorum et tottidem fratralie sartorum de Iadra*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 45, b. unica, fasc. III/1, fol. 2r.

⁴⁸ (...) *fraternitas sartorum ecclesie sancti Michaelis*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 26, b. V, fasc. II, br. 17.

jala u svom interesu organizirati obrtničke bratovštine kako bi imala nadzor nad proizvodnjom”.⁴⁹

Sjedište i mjesto okupljanja bratovštine kovača u Zadru do 40-ih godina 16. stoljeća bila je crkva sv. Dominike izvan gradskih zidina, što potvrđuju arhivski izvori. U oporuci Stanice, udovice Martina Zlorića tesara iz Zadra iz 1434. godine to je izriječno navedeno. Ona je tada ostavila dvije male libre „bratovštini kovača koja se nalazi u crkvi sv. Dominike izvan gradskih zidina”.⁵⁰ Stanica je živjela u kući *in contrata ecclesie sancti Iohannis Baptiste*, odnosno u blizini crkve sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina koja je u 16. stoljeću udomila bratovštinu kovača. O postojanju bratovštine kovača znatno prije 1490. godine svjedoče zabilježene oporučne donacije. Primjerice, ribar Toma Kolić oporučno je ostavio 1434. godine nekolicini bratovština grada Zadra novčane iznose u visini do jednoga zlatnog dukata za svoju dušu. Između ostaloga ostavio je bratovštini kovača 5 malih libara za svoju dušu.⁵¹ Jednako je iste godine učinio zadarski mesar i član bratovštine mesara Radojko Budinić.⁵² S obzirom na to da su u spomenutim oporukama darivane razne obrtničke bratovštine, može se zaključiti da su zadarski obrtnici tako iskazivali međusobnu solidarnost i potporu.⁵³ Usto, riječ je o promišljenoj kršćanskoj strategiji srednjovjekovnih oporučitelja da ostave što veći broj legata što širem krugu primatelja legata *pro anima sua*, tj. onima koji će moliti za spas njihove duše s ciljem osiguranja vječnoga života u raj, sukladno kršćanskome uvjerenju.⁵⁴ Zadarski kovači redovito su oporučno darivali svoju bratovštinu, kojoj su i članstvom, očito, pripadali. Kovač Cvitko Dminić ostavio je 1461. godine bratovštini pet libara malih.⁵⁵ Izvršitelj oporuke bio je zadarski kovač Jakov Divinjanin, a svjedoci kovači Matej Božičković i Ivan Adamović.⁵⁶ U istraženim arhivskim izvorima iz 15. stoljeća kovači se učestalo spominju, što svjedoči o njihovoj brojnosti u zadarskoj komuni. Kovač Šimun Milgostić sasta-

⁴⁹ Nada Klaić, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku* (Zadar: Sveučilište u Splitu; Filozofski fakultet u Zadru, 1976), 483.

⁵⁰ *Item reliquit fraternitati artis fabrorum de Iadra que reperitur in ecclesia sancte Dominice extra muros ciuitatis Iadre libras duas paruorum pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 45, b. unica, fasc. III/1, fol. 44v-45r.

⁵¹ *Item reliquit fraternitati fabrorum de Iadra libre quinque paruorum pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 45, b. unica, fasc. III/1, fol. 36v.

⁵² HR-DAZD-31-BZ, kut. 45, b. unica, fasc. III/1, fol. 24v.

⁵³ U prilog tomu ide isprava o zajedničkom nastupanju obrtničkih bratovština pri imenovanju opunomoćenika o pitanju stražarenja na gradskim vratima u vrijeme epidemije kuge 1509. godine, kad je spomenut Petar Zelenković gastald bratovštine kovača u Zadru. Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 129, b. III, fasc. III/3, fol. 3r-v; HR-DAZD-31-BZ, kut. 129, b. III, fasc. IV/1, fol. 7r-v.

⁵⁴ O tome vidi u: Zoran Ladić, *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia* (Zagreb: Srednja Europa, 2012).

⁵⁵ *Item reliquit fraternitati sancte Dominice fabrorum libras quinque paruorum pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 66, b. VII, fasc. I/3, fol. 113r.

⁵⁶ HR-DAZD-31-BZ, kut. 66, b. VII, fasc. I/3, fol. 113r.

vio je oporuku 27. studenoga 1464. godine.⁵⁷ I on je za izvršitelja oporuke imenovao Jakova Divinjanina, koji je očigledno bio ugledan član kovačke zajednice, a moguće i član bratovštine. Milgostić je stanovao *in confinio porte Babarum*, odnosno unutar gradskih zidina u predjelu smještenomu u južnom uglu grada. Bratovštini kovača sv. Dominike ostavio je 20 malih libara za svoju dušu.⁵⁸ Kovač Stjepan Milošević zvanj Zambrlja sastavio je oporuku 1472. godine, a bratovštini je ostavio dvije male libre.⁵⁹ *Magister faber* Marko Radojković sastavio je oporuku 1492. godine *in contrata fabrorum*. Znakovita je njegova donacija bratovštini kovača u crkvi *sancte Dominice extra Iadram*. Bratovštini je ostavio stari željezni nakovanj,⁶⁰ koji je u trenutku pisanja oporuke bio u najmu kod drugoga kovača.⁶¹ Osim što svjedoči o sijelu bratovštine u crkvi sv. Dominike izvan gradskih zidina, oporuka je pokazatelj uzajamne podrške kovača u Zadru, ali i vrijednosti kovačkoga alata nerijetko spomenutoga u oporukama. Primjerice, zadarski majstor kovač Benedikt pok. Voskoslava oporučno je ostavio 1407. godine svome šegrtu Martinu dva kovačka malja, jedan nakovanj, dva kovačka probijača, jedan veliki i dva mala čekića te dva para kovačkih kliješta.⁶² Supruge kovača darivale su crkvu sv. Dominike, što se izgledno može povezati s istoimenom bratovštinom kovača.⁶³ Uglavnom je bila riječ o skromnijim novčanim iznosima. Primjerice, 1490. godine Vesela udovica majstora kovača Jurja Kaline darovala je bratovštini sv. Dominike *ante burgum Hyadrę* pet malih libara.⁶⁴ Načelno, žene nisu mogle biti članice kovačke bratovštine, iako je u Zadru u 16. stoljeću zabilježena Jelena *faura*, no nije jasno je li se ona bavila kovačkim zanatom ili je preuzela mužev posao u svojstvu nositeljice obrta, čemu su se kovačka udruženja protivila.⁶⁵ Uz darivanja bratovštini kovača, u oporukama zadarskih stanovnika zabilježena su

⁵⁷ Prezime je patronimik – *Simon faber filius quondam Milgosti*. HR-DAZD-31-BZ, Bartholomeus de Serčana, kut. 42, b. unica, fasc. I/2, fol. 3r.

⁵⁸ *Item reliquit fratralie sancte Dominice fabrorum libras viginti paruorum pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 48, b. II, fasc. I/9, fol. 54r.

⁵⁹ *Item reliquit fratalee fabrorum libras duas paruorum pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 66, b. VII, fasc. I/5, fol. 142v.

⁶⁰ U kupoprodajnom ugovoru iz 1423. godine cijena nakovnja iznosila je 55 malih libara. HR-DAZD-31-BZ, kut. 33, b. II, fasc. III/9, fol. 370r.

⁶¹ *Item reliquit fratalee sancte Dominice extra Iadram vnam eius anchudinam de ferro veteram, que anchudo reperitur in manibus Gregorii fratris Marini habitatori Iadre et quam anchudinam dictus Gregorius tenet ad affectum (...) et etiam reliquit libras tres dicte fratalee pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 105, b. I, fasc. I/C, fol. 40r.

⁶² *Item legauit Martino qui ad presens secum stat duos matesos (!). Item vnum incude, duarum punctarum, vnum martelum magnum. Item duos martelos paruos. Item vno paria tenaclarum*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 37, b. VI, fasc. I/2, fol. 47r.

⁶³ Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 37, b. VI, fasc. II, br. 120.

⁶⁴ HR-DAZD-31-BZ, kut. 94, b. II, fasc. unico, br. 85.

⁶⁵ Dundović, „Bratovština kovača u Zadru”, 241.

zasebna darivanja isključivo crkve sv. Dominike izvan gradskih zidina,⁶⁶ najčešće radi njezine dogradnje ili popravaka.⁶⁷ Nužno je naglasiti da zasad u izvornicima nisu zabilježena oporučna darivanja bratovštini kovača od patricija već isključivo od građanstva i pučana, mahom stanovnika (*habitatores*), što ide u prilog zaključku Zorana Ladića.⁶⁸ Rjeđe su u istraženome arhivskom gradivu zabilježene odredbe o ukopu u crkvi sv. Dominike. Primjerice, 1524. godine *magister* Ivan Plesić odredio je da mu se tijelo pokopa *in ecclesia seu capella sancte Dominice in sepultura parentum suorum*. Iako to u ispravi nije izrijekom navedeno, izgledno je riječ o kovaču jer je donirao bratovštinu (kovača) sv. Dominike.⁶⁹

Carlo Federico Bianchi nije bio u krivu kad je naveo da su zadarski kovači imali svoju bratovštinu u crkvi sv. Dominike početkom 15. stoljeća. No nije naveo da je riječ o crkvi izvan grada, koju je on poistovjetio s crkvom sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina jer je u kontekstu iste crkve citirao natpis iz 19. stoljeća *nella navata destra della chiesa suddetta*.⁷⁰ Zabuni je zasigurno pridonijela činjenica naziva crkve sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina u arhivskim ispravama iz 15. stoljeća sintagmom *ecclesia sancti Iohannis fabrorum* u koju se bratovština kovača premjestila tek u 16. stoljeću nakon rušenja crkve sv. Dominike izvan gradskih zidina, što je potrebno dodatno razmotriti.

Crkva sv. Ivana – *ius patronatus* obitelji Grisogono i Soppe

Crkva sv. Dominike izvan gradskih zidina bila je jednostavna crkvena nadarbina (*beneficium simplex*) kojom je upravljao imenovani rektor. Nužno je razlikovati rektora crkve, kapelana bratovštine i praksu okupljanja bratovštine unutar crkve. Unutar jedne crkve moglo se okupljati nekoliko bratovština različitih vrsta.⁷¹

⁶⁶ *Item reliquit ecclesie sancte Dominice extra Iadram medium ducatum aureum*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 37, b. VI, fasc. I/4, fol. 78r. (...) *in fabricam sancte Dominice de suburbio*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 66, b. VII, fasc. II, br. 112, fol. 1r. *Item reliquit ecclesie sancte Dominice extra Iadre libras tres paruorum pro vno pano ab altari*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 80, b. unica, fasc. III, fol. 36r. *Item legauit ecclesie sancte Dominice extra burgum soldos decem pro anima sua*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 139, b. II, fasc. VI, br. 10, fol. 14r. Darivanja se spominju sve do tridesetih godina 16. stoljeća. Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 102, b. VI, br. 75, fol. 149r.

⁶⁷ *Item reliquit fabrice ecclesie sancte Dominice ante Iadram libras duas paruorum*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 94, b. II, fasc. unico, br. 128.

⁶⁸ *Thus, it appears that testators from the group of cives were not interested, for some unknown reason, in donating pious bequest to the confraternities. The predominance of habitatores as donors to confraternities might have been a reflection of their attempt to integrate into the communal society through the more active participation in the life of communal confraternities*. Ladić, *Last Will*, 188.

⁶⁹ HR-DAZD-31-BZ, kut. 130, b. II, fasc. I, br. 53.

⁷⁰ Usp. Bianchi, *Zara Cristiana*, vol. I, 509-510.

⁷¹ Primjerice, u crkvi sv. Mihovila u Zadru okupljala se obrtnička bratovština krojača na oltaru sv. Eufemije, a istodobno je u crkvi djelovala laička bratovština sv. Mihovila, koja je 1434. godine naručila

Rektora, odnosno nadarbenika crkve imenovao je mjesni (nad)biskup (*collatio*).⁷² Imenovani nadarbenik (odnosno rektor crkve) uživao je prihode zemljišta pridržane crkvi.⁷³ Bratovštine su redovito same odabirale i plaćale svoje kapelane,⁷⁴ što je bilo regulirano zasebnim kapitulima u matrikulama bratovština.⁷⁵ Uz crkvu su redovito bili prostori za bratovštinske sjednice.⁷⁶ Crkva sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina spadala je u red nadarbina patronatskoga prava (*ius patronatus*). Za razumijevanje uvođenja bratovštine kovača u crkvu sv. Ivana Krstitelja u Zadru nužno se osvrnuti na kanonski institut patronatskoga prava, čiju je povijest uspostave i praktičnu primjenu detaljno prikazala Jadranka Neralić. „Patronatsko je pravo osnivaču priznalo pravo na upotrebu osnovane crkve ili dotirane nadarbine (*dominium utile*) koje ne proizlazi iz vlastitoga prava nego iz prava zajednice/institucije. Značajna karakteristika zaklade stoji upravo u prijenosu vlasništva na crkvenu instituciju, pri čemu osnivač sebi može zadržati osnovna prava na uporabu i raspolaganje. Odlučujuće je pritom da se ova prava moraju prethodno dogovoriti s višim crkvenim instancijama, kako bi nad njima mogle vršiti crkveno zakonodavstvo i kontrolu”.⁷⁷

Od 14. stoljeća patronatsko pravo (*ius patronatus*) nad crkvom sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina bilo je pridržano zadarskim patricijskim obiteljima Grisogono i Soppe. Pritom nije bila riječ o stjecanju patronatskoga prava na temelju izgradnje crkve nego na temelju dotirane nadarbine (*dominium utile*) postojeće crkvi. Prema Bianchijevu mišljenju, spomenute su obitelji to pravo ostvarile osnivanjem nadarbine u crkvi sv. Ivana *de Pusterla* 1302. godine.⁷⁸ Arhivski izvori, međutim, kazuju da su zadarske patricijske obitelji Grisogono i Soppe bili utemeljitelji nadarbine i zaštitnici crkve prema autentičnoj ispravi od 7. studenoga 1372. godine.⁷⁹ Na temelju dotirane nadarbine osnivaču je pripadalo pravo predstav-

novu oltarnu palu. Ujedno se u dvorani pored crkve okupljala bratovština zadarskih građana sv. Jakova te u crkvi sv. Mihovila imala svoju grobnicu. Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 48, b. unica, fasc. III/1, fol. 46r-46v; HR-DAZD-31-BZ, kut. 45, b. unica, fasc. III/3, fol. 12r.

⁷² O tome vidi: Jadranka Neralić, *Put do crkvene nadarbine* (Split: Književni krug, 2007), 110-111.

⁷³ Primjerice, 1512. godine zabilježen je *clericus Donatus de Pasinis uti plebanus sancte Dominice extra et prope Iadram*, koji potražuje neke zemlje u Sutmikuljem Selu u vlasništvu crkve. HR-DAZD-31-BZ, kut. 104, b. unica, fasc. I/2, fol. 64r.

⁷⁴ Usp. Dundović, „Bratovština kovača u Zadru”, 238; Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima”, 152.

⁷⁵ Usp. Zdenko Dundović, *Bratovština zadarskih Varošana* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2020), 46; Slavka T. Petric, „Bratovštine u Šibeniku”, *Croatica Christiana periodica* 21 (1997), br. 39: 97-136.

⁷⁶ Usp. Dundović, „Bratovština kovača u Zadru”, 232; Josip Čuzela, „Dvorana bratovštine Santa Maria Valverde i Nova crkva u Šibeniku”, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 36 (1996), br. 1: 87-105.

⁷⁷ Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 113.

⁷⁸ Bianchi, *Zara Cristiana*, vol. I, 413.

⁷⁹ (...) *illi qui sunt veri fundatores atque patroni et ad quos ius patronatus ac ellectio capellani siue rectoris dicte ecclesie siue capelle sancti Ioannis pertinet atque spectat, vt que superinde quodam autentico*

ljanja (*ius presentandi*) kandidata mjesnomu (nad)biskupu kao novoga posjednika nadarbine isključivo u dva slučaja: 1) zbog smrti prethodnoga posjednika (*per obitum*) i 2) zbog odreknuća posjednika (*per cessionem*).⁸⁰ Opunomoćenci zadarskih patricijskih obitelji Antun Grisogono pok. Andrije i Blaž Soppe iskoristili su pravo predstavljanja 7. prosinca 1474. godine zbog smrti (*per obitum*) nadarbenika svećenika Stojana iz Zadra *ultimi capellani siue rectoris dicte ecclesie*.⁸¹ U citiranoj ispravi crkva je naznačena latinskom sintagmom *ecclesia siue capella sancti Ioannis de Pusterla, sita Iadre in confinio fabrorum*.⁸² Dvije važne činjenice proizlaze iz dokumenta. Prvo, učestala latinska sintagma *ecclesia sancti Ioannis fabrorum* u ispravama zadarskih bilježnika iz 15. stoljeća ne odnosi se na činjenicu interakcije bratovštine kovača u odnosu na spomenutu crkvu već na činjenicu da je crkva sv. Ivana *de Pusterla* (sv. Ivana Krstitelja) bila smještena u gradskomu predjelu u jugozapadnome dijelu grada u koji su se nakon uspostave mletačke vlasti u Zadru 1409. godine postupno koncentrirali kovači (*sita Iadre in confinio fabrorum*) te posljedično gradili kovačnice i kuće za stanovanje mahom na zemljištu u komunalnomu vlasništvu.⁸³ Drugo, u bilježničkim spisima do četvrtoga desetljeća 16. stoljeća crkva sv. Ivana *de Pusterla* nikada se ne navodi sintagmom *sancta Dominica*. Tim će se nazivom crkva u spisima zadarskih bilježnika početi nazivati tek nakon rušenja crkve sv. Dominike izvan grada neposredno prije mletačko-osmanskoga rata 1537. – 1540. godine, paralelno s rušenjem eremitske crkve sv. Ivana u čijoj se blizini nalazila.⁸⁴

Pitanje izmjene izvornoga naziva crkve sv. Ivana Krstitelja (*de Pusterla*)

Pavuša Vežić navodi da je crkva prvotno bila posvećena sv. Ivanu Krstitelju, ali se tijekom vremena mijenjao ili nadopunjavao njezin izvorni naziv. Naziv crkve *sanctus Iohannes de Pusterla* generirao se prema obližnjim malenim vratima otvorenima u platnu gradskoga zida (*pusterla*). Po stubištu, što je uz bok građevine vodio do terase ispred portala na sjevernom zidu, crkva se u arhivskim izvo-

instrumento scripto in MCCCCLXXII indictione XI^a die VII mensis Nouembris. HR-DAZD-31-BZ, kut. 74, b. I, fasc. I/12, fol. 15r-v.

⁸⁰ Usp. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 118.

⁸¹ Izgledno je riječ o svećeniku Stojanu Riliševiću pok. Grgura iz Zadra, podrijetlom iz Sukošana, koji je 1465. godine prodao kuću *in confinio sancti Iohannis fabrorum*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 54, b. VI, fasc. X/1, fol. 10v-11r.

⁸² HR-DAZD-31-BZ, kut. 74, b. I, fasc. I/12, fol. 15r-v.

⁸³ Usp. Tomislav Raukar et al., *Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797.* (Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet, 1987), 120; Ivo Petricioli, „Lik Zadra u srednjem vijeku”, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 11-12 (1965): 177.

⁸⁴ Usp. Angelo de Benvenuti, *Zara nella cinta delle sue fortificazioni* (Milano: Fratelli Bocca Editori, 1940), 77.

rima navodi i kao sv. Ivan od Kamenitih stuba (*S. Ioannis ad scalas lapideas*).⁸⁵ Nadalje, Vežić navodi da je po bratovštini crkva nazivana Sv. Ivanom Kovačkim (*S. Ioannis Fabrorum*). No, kako je već naglašeno, nužno je razlikovati uporabu te latinske sintagme prije i nakon prijelaza bratovštine u crkvu u 16. stoljeću, kao i njene različite inačice u spisima zadarskih bilježnika.⁸⁶ Međutim, ponajviše se o crkvi pisalo kao o sv. Nediljici, što je pučkom etimologijom kroatizirani oblik kulta Majke Božje (*S. Maria Mater Domini, S. Domenica, Sv. Nediljica*). Vežić zaključuje da je taj kult prenesen u baziliku sa starinskom slikom iz istoimene crkve ispred grada, porušene u 16. stoljeću.⁸⁷

No crkva je nazivana i sintagmom *ecclesia sancti Iohannis euangeliste ad scalas lapideas*⁸⁸ ili samo kao *ecclesia sancti Iohannis euangeliste*. Primjerice, 22. srpnja 1448. godine kovač Butko Fabijanović prodao je težaku Nikoli Radovaniću kuću u predjelu sv. Ivana Evanđeliste, kojoj je sjeveroistočni međaš bila kuća zadarskoga patricija Marina Krešave.⁸⁹ Neupitno je riječ o predjelu sv. Ivana Kovačkoga jer je tu zabilježena kuća stanovanja gore spomenutoga zadarskog patricija.⁹⁰ Zadarski bilježnik Šimun Damjanov tijekom nekoliko desetljeća 15. stoljeća konzistentno navodi da je riječ o crkvi sv. Ivana Evanđelista,⁹¹ što isključuje mogućnost pogreške te otvara prostor raspravi o naslovniku crkve. Nekonzistentnost bilježenja naslovnika crkve očituje se i u apostolskim vizitacijama iz 1579. i 1603. godine. Crkva je u izvješću vizitatora Augustina Valiera iz 1579. godine navedena kao *ecclesia sancti Ioannis Baptistę*, dok je u izvješću vizitatora Michelea Priulija

⁸⁵ Bratušin Ranilović težak i zadarski stanovnik 1463. godine prodaje i dijelom mijenja s Grgurov Vidojevićem iz zadarskoga Varoša (...) *unum suum ediffitium domus, partim de muro et partim de lignamine, cuppis copertum, situm Iadre in confinio sancti Iohannis ad scalas lapideas, super loco et terreno hospitalis sancti Martini de dicto burgo, infra hos, ut dixerunt, confines: de siroco via publica, de trauersa et quirina Nicolaus Cucla barberius, de borea Georgius Latinich de villa Starofsane*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 64, b. V, fasc. VI/1, fol. 30r.

⁸⁶ Primjerice, *ecclesia sancti Iohannis apud fabros*. Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 47, b. I, fasc. I/13, fol. 14r-v; HR-DAZD-31-BZ, kut. 47, b. I, fasc. I/14, fol. 26v-27r.

⁸⁷ Pavaša Vežić, „Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru. Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji”, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23 (1999): 7.

⁸⁸ Pisar (*scriba*) Donat de Recio, prior hospitala sv. Martina u Varošu, 1471. godine obnavlja Petru Maločiću iz Varoša najam (*aliuellatio*) zidine u vlasništvu hospitala *in confinio ecclesie sancti Iohannis euangeliste ad scalas lapideas*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 65, b. VI, fasc. VII/2, fol. 79r.

⁸⁹ (...) *vnum suum totum et integrum ediffitium domus de lignamine cuppis copertum, positum Iadre in confinio sancti Iohannis euangeliste super loco et terreno monasterii sancti Francisci fratrem minorum de Iadra infra hos ut dixerunt confines: de quirina via publica, de trauersa ser Marinus de Cressaua, de borea et siroco sunt iura dicti monasterii*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 61, b. II, fasc. III/4, fol. 47r.

⁹⁰ (...) *domus posite in contrata sancti Iohannis fabrorum olim solite habitationis quondam egregii viri ser Marini de Crisauis nobilis Iadrensis*, HR-DAZD-31-BZ, kut. 56, b. VI, fasc. IX/3, fol. 40r.

⁹¹ Primjerice, 1451. godine pekarica Priba, udovica težaka Bogdana Dminšića, prodala je kovaču Jurju pok. Stanka jugozapadni dio kuće *in confinio sancti Iohannis euangeliste, super loco et terreno hospitalis sancti Marci in Iadra*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 61, b. II, fasc. III/12, fol. 17r-18r.

iz 1603. godine navedena kao *ecclesia sancti Ioannis de Compostella* (!).⁹² Slične nekonzistentnosti zabilježene su u izvješćima o crkvenim desetinama iz 16. stoljeća. Primjerice, naveden je oltar sv. Ivana Krstitelja u crkvi sv. Marije Velike (sv. Šimuna Pravednika),⁹³ dok je isti oltar pod patronatom obitelji Fanfogna podignut u čast sv. Ivanu Evanđelistu, povezan s istoimenom nadarbinom izvan gradskih zidina, zabilježen u ispravama.⁹⁴ U ispravi iz 1449. godine nadarbina obitelji Fanfogna naznačena je sintagmom *ius patronatus (...) in ecclesia siue capella sancti Iohannis Baptiste et Euangeliste sita vltra portum Iadre et in altari sancti Iohannis fundato in ecclesia sancte Marie presbiterorum de Iadra*.⁹⁵ Slično gornjemu primjeru sintagma *ecclesia sancti Iohannis Euangeliste* rabila se jednako za crkvu sv. Ivana Kovačkoga kao i sintagma *ecclesia sancti Iohannis Baptiste in ciuitate Iadre*.⁹⁶

Prijelaz bratovštine kovača u crkvu sv. Ivana Krstitelja (*de Pusterla*)

Bratovština kovača preselila je svoje sjedište u crkvu sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina nakon rušenja crkve sv. Nediljice izvan gradskih zidina, moguće paralelno s ulaskom franjevac trećoredaca eremitske crkve sv. Ivana *ad macerias* u čijoj je blizini bila smještena. Kao što su dijelili blizinu izvan gradskih zidina, jednako su činili unutar grada. Franjevci su sklonjeni u crkvu sv. Silvestra Starog u blizini Citadele. Otada se crkva počela nazivati i crkvom časnih fratara sv. Ivana u Zadru, u kojoj su grobnice imali i zadarski kovači. Crkva sv. Dominike je izgledno porušena oko 1536. godine jer je u oporuci paruna Zaneta Kurilovića zvanoga Gobo na triremi zapovjednika (*sopracomitto*) Petra Civalellija iz srpnja 1535. godine još uvijek naznačena kao mjesto pokapanja pokojnika,⁹⁷ pa je opravdana pretpostavka da se bratovština kovača preselila u crkvu sv. Ivana Krstitelja oko 1536. godine. Bratovština kovača prenijela je ikonu Bogorodice u crkvu sv. Ivana Krstitelja te u njoj podigla novi oltar, što je bilo uvjetovano gustoćom kovačkih radionica i kuća kovača u gradskom predjelu *sancti Iohannis fabrorum*.⁹⁸

⁹² Usp. SCV-AAV-Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 49v; SCV-AAV-Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101, fol. 718v.

⁹³ Usp. Italia – Archivio di Stato di Venezia – Soprintendenti alle decime del clero, pezzo 39, br. 15, br. 31 (s. p.).

⁹⁴ (...) *altar sancti Ioannis Euangelistę in ecclesia sancti Simonis Iusti Iadrę, quod est de iure patronatus nobilium de Fanfoneis*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 47, b. I, fasc. I/12, fol. 13r.

⁹⁵ HR-DAZD-31-BZ, kut. 164, b. I, fasc. I/5, fol. 18v.

⁹⁶ Usp. HR-DAZD-31-BZ, kut. 47, b. I, fasc. I/18, fol. 2r.

⁹⁷ *Item iussit et ordinavit ipse testator sepeliri quando ei mori contigerit in ecclesia sanctę Dominicę extra suburbium Iadrę in eius sepultura cum ossibus suorum patris et matris*. HR-DAZD-31-BZ, kut. 140, b. unica, fasc. IV, br. 71.

⁹⁸ Paralelno su druge bratovštine izvan gradskih zidina i s prostora Varoša ispred grada pronašle utočište u gradskim crkvama unutar zidina u 16. stoljeću. Usp. Dundović, *Bratovština zadarskih Varošana*, 65-76.

Nije slučajnost da je ikona Bogorodice iz crkve sv. Dominike izvan gradskih zidina premještena u crkvu sv. Ivana Krstitelja. Bila je riječ o promišljenom i izgledno ugovorno uređenom činu, koji su morale ovjeriti svjetovne i crkvene vlasti, kako se to činilo u sličnim slučajevima.⁹⁹ Na temelju odredbi kanonskoga prava bratovština kovača, prije prelaska u crkvu sv. Ivana, morala je sklopiti sporazum s mjerodavnim crkvenim tijelima i članovima patricijskih obitelji kojima je pripadalo patronatsko pravo nad crkvom.¹⁰⁰ Dijelom to potvrđuje znanstvena analiza Bogorodičine ikone u radu Ive Petricioli: „Na bijelom okviru, pri dnu, naslikana su simetrično (očito naknadno) dva grba poznate zadarske plemićke porodice Soppe (bijelo-crvena pantera na crveno-bijeloj pozadini), što nedvojbeno svjedoči o zadarskome porijeklu ikone”.¹⁰¹ Autor je dodao da su zadarske patricijske obitelji Soppe i Grisogono bile pokrovitelji crkve pa je vjerojatno prilikom prijenosa ikone u tu crkvu naslikan njihov grb, koji pokazuje odlike heraldike 16. stoljeća (oblik štita „konjska glava”).¹⁰² Zadarski su kovači početkom 1538. godine izrađivali balistarij (*vnum ballistarium*), odnosno vojnu napravu za izbacivanje projektila¹⁰³ za triremu zapovjednika (*sopracomitto*) Šimuna Soppe Fortezze,¹⁰⁴ a ugovor je 23. veljače potpisao Jakov iz Brača, koji je ujedno bio i gastald bratovštine kovača (*faber gastaldionus fabrorum*).¹⁰⁵ Ugovor je sklopljen samo dva tjedna nakon što je papa Pavao III. formirao Svetu ligu 1538. godine na poticaj Mletačke Republike. Podatak svjedoči o doprinosu kovača i važnosti kovačkoga obrta u kontekstu mletačko-osmanskoga rata 1537. – 1540., a znakovito je da je zapovjednik Soppe Fortezza pripadao ogranku obitelji koja je polagala patronatsko pravo na crkvu sv. Ivana Krstitelja, sjedištu bratovštine nakon rušenja crkve sv. Dominike izvan gradskih zidina.

Nije poznato krije li arhivsko gradivo izvorni ugovor o prijelazu bratovštine u spomenutu crkvu, ali je u arhivskim izvorima iz druge polovine 16. stoljeća spomenut oltar bratovštine u crkvi sv. Ivana Krstitelja na koji je postavljena ikona Bogorodice. Majstor kovač Grgur Stipčić zvani Bradić oporučno je ostavio 1568.

⁹⁹ Usp. Dundović, *Bratovština zadarskih Varošana*, 90-92.

¹⁰⁰ Usp. Neralić, *Put do crkvene nadarbine*, 113. Analogiju nalazimo u ugovoru koji su 23. prosinca 1537. godine sklopili zastupnici crkve Gospe Varoške (*sancta Maria de Pace suburbii Iadre*) sa zadarskim arhidakonom i plebanom Jeronimom Corteseom o premještanju orgulja iz crkve u Varošu u crkvu sv. Marije Velike (*alias sancti Simeonis Iusti*) zbog ratne opasnosti i radi očuvanja orgulja, a uz suglasnost zastupnika zadarskoga patricija Ivana Nassija. HR-DAZD-31-BZ, kut. 132, b. I, fasc. I/2F, fol 17r.

¹⁰¹ Petricioli, „Zadarska ikona u Texasu”, 27.

¹⁰² Petricioli, „Zadarska ikona u Texasu”, 31-32.

¹⁰³ Usp. Jozo Marević, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. sv. I: A – L (Zagreb: Matica hrvatska, 2000), 305.

¹⁰⁴ O mletačkoj triremi iz 16. stoljeća vidi u: John F. Guilmartin, Jr., *Galleons and Galleys* (London: Cassell & Co 2002), 110-113.

¹⁰⁵ HR-DAZD-31-BZ, kut. 132, b. I, fasc. I/2C, fol. 5r.

godine oltaru sv. Dominike u crkvi sv. Ivana Kovačkoga jedan torac (veliku svijeću) od bijeloga voska težine jedne libre.¹⁰⁶ Običaj darivanja velike svijeće navedene težine jedne libre (0.3626 kg) izgledno je bio pravilo unutar bratovštine kovača, koji je 1575. godine dodatno reguliran novim kapitulom u matrikuli bratovštine.¹⁰⁷ Oltar bratovštine kovača s ikonom Bogorodice zabilježen je u izvješću apostolske vizitacije Agostina Valiera iz 1579. godine. Iz Valierova izvješća proizlazi da je bila riječ o neposvećenom oltaru s titularom Blažene Djevice Marije, koji je posjedovao oltarnu sliku Bogorodice, a bio je opremljen trima oltarnicima, misnim tablicama, dvama drvenim svijećnjacima, križem po sredini oltara i antependijem od bijele tkanine.¹⁰⁸ *Fraternitas sancte Dominice fabrorum* uživala je gostoprimstvo u crkvi sv. Ivana Krstitelja, odnosno sv. Dominike do konačnoga ukinuća bratovštine tijekom francuske uprave u Dalmaciji, dok je crkva porušena za austrijske uprave 1891. godine.¹⁰⁹ Ikona Bogorodice *fraternitatis sancte Dominice fabrorum* izgledno je preko Brbinja na Dugom Otoku konačno završila putovanje kao vrijedan muzejski eksponat u El Pasu u Texasu.¹¹⁰

Zaključak

Analizom izvornoga arhivskog gradiva i dosad objavljenih rezultata istraživanja u znanstvenoj literaturi o bratovštini kovača u Zadru neupitno se dokazalo da je prvo sjedište bratovština imala u crkvi sv. Dominike (pučki Nediljice) izvan gradskih zidina. Bratovština se okupljala oko ikone Bogorodice iz 13. stoljeća, koja je danas dio zbirke Samuela H. Kressa u umjetničkome muzeju u El Pasu u

¹⁰⁶ *Lasso all'altar de santa Domenica nella chiesa di san Zuane di fauri un torzo della qualita sopradetta per l'anima sua.* HR-DAZD-31-BZ, kut. 165, b. II, br. 21, fol. 43r. Bila je riječ o zadarskoj maloj libri, koja je iznosila 0.3626 kg, a po kojoj se mjeri, sukladno reformaciji zadarskoga Statuta, moglo kupovati i prodavati vosak za svijeće. Usp. Marija Zaninović-Rumora, „Zadarske i šibenske mjere za težinu kroz stoljeća”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1988): 168-169.

¹⁰⁷ *Che cadauno de i fratelli della Scuola de santa Domenica di Zara, che lauorano, et de caetero lauoraranno di ferro debbiano per le feste della Natiuità del nostro Signor Giesu Christo proxime uenture effettivamente dare alla sudetta loro Scuola una torza per uno di cera lauorata de lire una di peso per ogni torza per le exequie de loro fratelli, et soldi quattro de piccioli per cadauno in elemosina delle messe, che saranno celebrate, et che si celebraranno al morto ad ogni exequie, ò uero mortorio, et quando ueranno à mancare esse torze, che di tempo in tempo siano tenuti, et obligati darne delle altre dello stesso peso, et cera lauorada, et chi mancherà, che resti condannato, si come per lo tenor del presente capitolo, e condannato à pagare per il doppio alla detta Scuola sì delle torze, come de i quattro soldi senza ueruna remissione, et che non se li possa far gratia de sorte alcuna.* HR-ZKZD-MS50, *Mariegola de favri di Zara*, fol. 8.

¹⁰⁸ *Altare sanctę Marię non consecratum habet iconam Beatę Marię, tres tobaleas, tabellam secretorum, duo candelabra lignea crucem in medio et palium ex tela alba.* SCV-AAV-Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*, fol. 49v.

¹⁰⁹ Vežić, „Bazilika Sv. Ivana Krstitelja”, 7.

¹¹⁰ Petricioli, „Zadarska ikona u Texasu”, 32.

Texasu. Znanstveno ju je analizirao Ivo Petricioli te njezinu izradu atribuirao ja-dransko-bizantskome slikarstvu. Bratovština kovača okupljala se u crkvi sv. Dominike izvan gradskih zidina do 40-ih godina 16. stoljeća kad je crkva porušena odredbom mletačkih vlasti zbog opasnosti od osmanskih provala. Nakon rušenja crkve bratovština kovača premjestila je ikonu i svoje sjedište u crkvu sv. Ivana Krstitelja unutar gradskih zidina. U blizini spomenute crkve bile su koncentrirane kovačke radionice i nastambe zbog čega se gradski predjel oko crkve sv. Ivana Krstitelja u spisima zadarskih bilježnika učestalo navodio sintagmom *in confinio fabrorum*. Crkva sv. Ivana Krstitelja bila je crkva pod patronatskim pravom (*ius patronatus*) zadarskih patricijskih obitelji Grisogono i Soppe. Bratovština kovača izgledno je sklopila ugovor o podizanju oltara na čast Bogorodice sa spomenutim patricijskim obiteljima, o čemu svjedoči naknadna intervencija na ikoni Bogorodice u vidu heraldičkoga prikaza njihovih obiteljskih grbova. Nakon ulaska bratovštine kovača u Zadru u crkvu sv. Ivana Krstitelja ona se počela nazivati i crkvom sv. Dominike (pučki Nediljice). Bratovština je u crkvi stolovala do konačnoga ukinuća tijekom francuske uprave u Dalmaciji, a crkva sv. Ivana Krstitelja, odnosno sv. Dominike porušena je za vrijeme austrijske uprave 1891. godine.

Neobjavljeni izvori

Hrvatska – Državni arhiv u Zadru, Zadar – fond 31 – Bilježnici Zadra (HR-DAZD-31-BZ).

Hrvatska – Znanstvena knjižnica u Zadru – sign. 10364, Ms. 50 (HR-ZKZD-MS50) – *Mariogola de favri di Zara*.

Država Vatikanskoga Grada – Archivio Apostolico Vaticano (SCV-AAV) – fond Congr. Vescovi e Regolari, *Visita Ap. 78, Jadrensis*.

Država Vatikanskoga Grada – Archivio Apostolico Vaticano – fond Visit. Eccles. Dalmat., *Jadrensis, Miscellanea Armad. VII*, vol. 101 (SCV-AAV).

Italija – Archivio di Stato di Venezia – Soprintendenti alle decime del clero.

Objavljeni izvori i literatura

Benyovsky, Irena. „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima”. *Croatica Christiana periodica* 22 (1998), br. 41: 137-160.

Bianchi, Carlo Federico. *Zara Cristiana*, volume I. Zara: Tipografia Woditzka, 1877.

Brunelli, Vitaliano. *Storia della Città di Zara*. Trieste: Edizioni Lint, 1974.

Burić, Tonči. „I ritrovamenti più antichi di rosari in Dalmazia”. *Starohrvatska prosvjeta* 3 (2003), br. 30: 199-237.

Conferenza Episcopale Italiana. *Martirologio Romano*. Roma: Libreria Editrice Vaticana, 2004.

Cvitanović, Vladislav. „Bratovštine grada Zadra”. U: *Zadar zbornik*, uredio Jakša Ravlić, 457–470. Zagreb: Matica hrvatska, 1964.

Čuzela, Josip. „Dvorana bratovštine Santa Maria Valverde i Nova crkva u Šibeniku”. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 36 (1996), br. 1: 87-105.

Čoralić, Lovorka. „Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke Republike”. *Croatica Christiana periodica* 15 (1991), br. 27: 88-96.

De Benvenuti, Angelo. *Zara nella cinta delle sue fortificazioni*. Milano: Fratelli Bocca Editori, 1940.

Di Paoli Paulovich, David. „La venerazione della Madonna del Rosario nell’Istria e nella Dalmazia: un culto istituito e diffusosi dopo la vittoria di Lepanto (7 ottobre 1571 – 7 ottobre 2021)”. *Atti* 51 (2022), br. 2: 182-220.

Dundović, Zdenko. „Bratovština kovača u Zadru i njezina matrikula iz 15. stoljeća”. *Povijesni prilozi* 38 (2019), br. 56: 229-260.

Dundović, Zdenko. „Matrikula Bratovštine zlatara u Zadru iz 15. stoljeća”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 37 (2019): 65-82.

Dundović, Zdenko. *Bratovština zadarskih Varošana*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2020.

Eisenbichler, Konrad, ur. *A Companion to Medieval and Early Modern Confraternities*. Leiden: Brill, 2019.

Guilmartin, Jr., John F. *Galleons and Galleys*. London: Cassell & Co 2002.

Hogan, Stanislaus M. „St. Dominic and the Rosary”. *Blackfriars* 20 (1939), br. 233: 580-592.

Klaić, Nada; **Petricioli**, Ivo. *Zadar u srednjem vijeku*. Zadar: Sveučilište u Splitu; Filozofski fakultet u Zadru, 1976.

Jelić, Roman. „Grgur Mrganić”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 6-7 (1960): 487-508.

Ladić, Zoran. *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Maneuvrier-Hervieu, Paul; **Chambro**, Cédric. „Working Time, Holidays, and Labour Conditions in Early Modern Normandy”. *CERGIC Working Papers*, No. 0002 (2024), 1-34. Pristup ostvaren 10. 7. 2025., <https://hal.science/hal-04630438v1/document>.

Marević, Jozo. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. sv. I: A – L. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.

Morello, Maria. „L'organizzazione del lavoro nelle botteghe artigiane tra XIII e XV secolo. Il contratto di apprendistato”. *Historia et ius* 10 (2016): 1-32.

Neralić, Jadranka. *Put do crkvene nadarbine*. Split: Književni krug, 2007.

Pažin, Zvonko; **Reponj**, Tea. „Dan Gospodnji. Povijest i teologija”. *Diacovensia* 24 (2016), br. 1: 137-151.

Petric, Slavka T. „Bratovštine u Šibeniku”. *Croatica Christiana periodica* 21 (1997), br. 39: 97-136.

Petricioli, Ivo. „Lik Zadra u srednjem vijeku”. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 11-12 (1965): 143-186.

Petricioli, Ivo. „Zadarska ikona u Texasu”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003): 27-34.

Prijatelj Pavičić, Ivana. „Prilog poznavanju zastupljenosti i rasprostranjenosti ikonografski srodnih oltarnih slika s prikazom Gospe od Ružarija s likovima

savezničkih vladara na području istočnog Jadrana, južne Italije i Provanse”. *Ars Adriatica* 8 (2018): 105-128.

Raukar, Tomislav; **Petricioli**, Ivo; **Švelec**, Franjo; **Peričić**, Šime. *Zadar pod mletačkom upravom 1409. – 1797*. Zadar: Narodni list; Filozofski fakultet, 1987.

Runje, Petar. *Prema arhivskim izvorima II. Rasprave i članci o hrvatskim franjevcima trećoredcima glagoljašima*. Krk; Zagreb: Povijesno društvo otoka Krka; Provincijalat franjevac trećoredaca glagoljaša, 2012.

Vežić, Pavuša. „Bazilika Sv. Ivana Krstitelja (Sv. Nediljica) u Zadru. Prilog poznavanju ranoromaničke arhitekture u Dalmaciji”. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23 (1999): 7-16.

Vežić, Pavuša. „Crkva sv. Ivana ispred grada u Zadru”. U: *Iskoni bê slovo*, uredio Antun Badurina, 208-228. Zagreb: Provincijalat franjevac trećoredaca; Kršćanska sadašnjost, 2001.

Zaninović-Rumora, Marija. „Zadarske i šibenske mjere za težinu kroz stoljeća”. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1988): 161-172.

Winston-Allen, Anne. *Stories of the Rose. The Making of the Rosary in the Middle Ages*. The Pennsylvania State University Press: University Park, Pennsylvania, 1997.

Zdenko Dundović*

The Confraternity of Blacksmiths of St Dominica in Zadar

Summary

The Confraternity of Blacksmiths in Zadar is considered one of the oldest among the many confraternities that existed in the city. It attracted scholarly attention as early as the 19th century and has been mentioned in numerous scholarly studies, where it was regularly associated with the no longer extant church of St John *de Pusterla* in today's Varoš district of Zadar. The name *de Pusterla* derives from a small medieval city gate once existing in the mantle of southwestern city walls. The church was also referred to as St John the Baptist, St John the Blacksmith (San Giovanni Fabbri), and St Dominica (popularly *Nediljica*) due to the high concentration of blacksmiths' workshops and houses in the area around the church, as well as because of an icon of the Virgin transferred to the church in the 16th century from the church of St Dominica located outside the city walls – after which the confraternity was named *fraternitas sancte Dominice fabrorum de Iadra*. The 13th century icon of the Virgin, today part of the Samuel H. Kress Collection in the El Paso Museum of Art, Texas, has been studied by Ivo Petricioli, who attributed its execution to the Adriatic-Byzantine school of painting. In the 1530s, the confraternity moved to the church of St John the Baptist, as St Dominica outside the city walls was demolished on Venetian orders due to the Ottoman threat. By analysing original archival material alongside previously published research on the confraternity of Zadar's blacksmiths, this paper demonstrates that its original seat was indeed the church of St Dominica outside the city walls, offering a new interpretation of the icon's transfer and the confraternity's relocation to the city – thereby complementing the existing knowledge about this institution, whose roots can be securely traced back to the early 15th century.

Keywords: Confraternity of Blacksmiths, Zadar, Church of St John de Pusterla, Church of St Dominica (Nediljica), 15th and 16th centuries

* Zdenko Dundović, Department of Religious Sciences, University of Zadar, Ul. Franje Tuđmana 24i, 23 000 Zadar, Croatia, E-mail: zdundovic@unizd.hr